

**"ATLANTSKI ČLOVEK" ALI TRŽAŠKA VPRAŠANJA
AMERIŠKE POVOJNE GOSPODARSKE POLITIKE***Aleksander PANJEK*Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1
e-mail: aleksander.panjek@zrs-kp.si**IZVLEČEK**

Prispevek obravnava ameriško gospodarsko politiko v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja med leti 1947 in 1954. Najprej izpostavlja povezanost med političnimi in ekonomskimi motivi ter dejavniki v povojni ameriški ("atlantski") politiki v Evropi. Nato kot temeljna vprašanja ameriške gospodarske politike v Trstu identificira gospodarsko obnovo in zmanjševanje brezposelnosti. Pomembno vprašanje vidi tudi v migracijah ter opredeljuje njihov ekonomski pomen. Prispevek umešča ta "tržaška vprašanja" v okvir ameriške in italijanske povojne gospodarske politike ter ugotavlja skladnost tržaških rešitev z njunimi smernicami. Nato analizira glavne značilnosti in dinamike omenjenih "tržaških vprašanj" in poskuša preveriti učinke gospodarsko-političnih izbir nanje. V ta namen posreduje nova spoznanja glede kvantifikacije in periodizacije tržaških migracijskih tokov. V zaključku ugotavlja, da je Trst kljub vprašljivosti nekaterih izbir vseeno ostal "na atlantski strani sveta".

Ključne besede: povojna gospodarska obnova, zaposlovanje, migracije, ERP, Trst

**"L'UOMO ATLANTICO" OVVERO LE QUESTIONI TRIESTINE DELLA
POLITICA ECONOMICA AMERICANA NEL SECONDO DOPOGUERRA****SINTESI**

Il contributo discute la politica economica statunitense nella zona A del Territorio libero di Trieste tra il 1947 e il 1954. Innanzitutto rileva lo stretto legame esistente tra le motivazioni e i fattori politici ed economici nella politica postbellica americana ("atlantica") in Europa, e prosegue identificando nella ricostruzione e nella lotta alla disoccupazione le principali questioni affrontate dalla politica economica americana a Trieste. Un'ulteriore questione rilevante è individuata nelle migrazioni, di cui vengono evidenziati i significati di carattere economico. Il contributo colloca tali "questioni triestine" nel quadro della politica economica post-

bellica americana e italiana e rileva la coerenza delle scelte operate a Trieste con le linee di entrambe. In seguito analizza le principali caratteristiche e dinamiche di tali "questioni triestine" e tenta di verificare gli effetti che le scelte di politica economica ebbero su di esse. A tal fine propone una nuova quantificazione e periodizzazione dei flussi migratori triestini. Il contributo si conclude constatando che, nonostante la dubbia efficacia di alcune scelte, Trieste comunque rimase "atlantica".

Parole chiave: ricostruzione, occupazione, migrazioni, ERP, Trieste

UVOD

Povojna tržaška zgodovina je doslej doživela veliko obravnav, ki postavljajo v središče svoje pozornosti politična in nacionalna vprašanja. Gospodarska in tudi družbena zgodovina sta medtem ostali precej ob strani, tako da se šele v zadnjih letih, razen častnih izjem iz preteklosti, zanimanje usmerja v "meso" zgodovinskega dogajanja, to je v razumevanje dinamik in izidov družbenih in gospodarskih procesov v povojnem Trstu. Pričujoče delo zaradi tega predstavlja nekatera dognanja, hkrati pa poskuša prispevati k oblikovanju vprašanj o povojni tržaški gospodarski in družbeni zgodovini.

Osrednja tema prispevka je obravnava ameriške gospodarske politike v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja (STO) med leti 1947 in 1954. Ker so pretekle interpretacije včasih poudarjale prevlado političnih motivov pri določanju ekonomskih izbir, se prispevek uvodoma posveča obravnavi razmerja in povezanosti med političnimi in ekonomskimi motivi in dejavniki v povojni ameriški politiki v Evropi ter pri vzpostavljanju obeh nasprotujočih si blokov nasploh.

V prispevku sta kot temeljni vprašanji ameriške gospodarske politike tako v Evropi kot v Trstu identificirana povojna gospodarska obnova in zmanjševanje brezposelnosti. Dodatno pomembno vprašanje so migracije, ki so prav tako bile evropski in obenem tržaški pojav, opredeljen pa je tudi ekonomski pomen migracij.

Vsako od teh "tržaških vprašanj" umešča prispevek v evropski in v italijanski okvir, nato analizira njihove glavne značilnosti in dinamike ter poskuša preverjati ustreznost oziroma učinke gospodarskopoličnih izbir, ki so predmet obravnave. Tržaška stvarnost se iz več vzrokov primerja zlasti z italijanskim kontekstom: ker je bila tudi Italija koristnica ameriškega Programa evropske obnove (*European Recovery Programme* – ERP) in je živela pod pokroviteljstvom ZDA, ker je sodelovala pri gospodarskem upravljanju cone A STO-ja, ker je tržaško gospodarstvo še vedno bilo močno povezano z italijanskim in, nazadnje, ker je na koncu (1954) Trst zopet pripadel Italiji.

"Atlantski človek" v Trstu

Britanski general sir Terence Airey, ki je od septembra 1947 do marca 1951 v Trstu služboval kot vojaški guverner cone A STO-ja in je – med drugim – s svojo soprogo na Devinskem gradu prirejal spomina vredne sprejeme, je svoj poslovilni nagovor pred izbranim občinstvom zaključil z besedami:

"Nazadnje naj povem še to, da sem v Trstu bil kot Angloameričan. In odhajam na novo mesto kot predstavnik te nove rase *atlantskega človeka*, ki raste iz modernega pojmovanja enotnosti civiliziranega sveta. Za tranutek pa bi rad spregovoril kot Anglež, ki bo vselej ohranil zavest o veliki tradiciji svobode, ki je združevala mojo domovino in Italijo med Preporodom [italijanski *Risorgimento*]. Pozdravljam vas v upanju, da je moja dolga prisotnost v Italiji prispevala k okrepitvi teh vezi".¹ Trst je po Aireyjevem prepričanju pripadal Italiji, oba pa sta bila zahodna, "civilizirana", skratka "atlantska".

"Moderno pojmovanje enotnosti civiliziranega sveta" je pomenilo sklicevanje na procese mednarodnega povezovanja v Zahodni Evropi ter med njo in ZDA, ki so hkrati potekali na političnem, gospodarskem in vojaškem področju. "Svoboda" čezatlantskega civiliziranega sveta ni pomenila le demokratične svobode izražanja v večstrankarskem političnem sistemu, ampak tudi druge oblike "svobode", kakršni sta bili pravica do zasebne lastnine in svoboda ekonomske iniciative oziroma podjetništva, z drugimi besedami tržno gospodarstvo. Kakor sta bili svoboda posameznika in njegovega (velikega ali malega) kapitala med seboj neločljivo povezani, tako so težko razdružljivi politični in gospodarski vidiki vzpostavljanja čezatlantskega skupnega prostora. Še več, stvarni proces združevanja med državami Zahodne Evrope se je dejansko pričel s programom, ki je temeljil na ekonomski vsebini.

"Pri usmerjanju zahodnoevropskih vlad na pot integracije se je v praksi kot odločilen izkazal zagon, ki so ga Američani dali z uvedbo Marshallovega načrta aprila 1948". S Programom evropske obnove, ki so si ga zamislili zato, da bi si Zahodna Evropa čim hitreje opomogla iz vojnih ruševin, so Američani nameravali pod svojim vodstvom ustvariti koalicijo, ki bi mogla zdržati pritisk Sovjetske zveze in njenih satelitskih držav, ter z gospodarsko pomočjo onemogočiti nevarnost, da bi "stranke skrajne levice napredovale v državah, ki jih je vojna najbolj prizadela in obubožala". ZDA so poleg tega nameravale vzpostaviti širok trgovinski prostor, v katerem bi se njihova industrija mogla obdržati in dalje razvijati. S proizvodnjo v vojne namene se je bila namreč toliko okrepila, da po vojni brez dostopa do velikega in razvitega tržišča ne bi mogla zdržati. "Dejansko je Marshallov načrt odločilno

1 Besede "dell'uomo atlantico" so v originalu podčrtane, AMAE, 1, str. 3. Airey je "nerad" odšel v Pariz, in sicer v službo namestnika predstojnika Vrhovnega atlantskega poveljstva za informiranje (obveščevalne službe), AMAE, 2, ki kot vir navaja "col. Pasquale, gi à capo del S. I. M." (italijanska vojaška obveščevalna služba). Vse tu objavljene citate je prevedel avtor tega članka.

pripomogel tako h gospodarski obnovi kot k politični stabilizaciji Zahodne Evrope, enako odločilnega pomena pa se je izkazal pri vzpostavljanju zametkov meddržavnega sodelovanja" (Castronovo, 2004, 9). Proces združevanja med državami zahodne Evrope se je tudi nadaljeval zlasti na gospodarskem področju, in sicer z ustanovitvijo Evropske skupnosti za premog in jeklo (ESPJ) aprila 1951.²

O tvegani razdružljivosti političnih in ekonomskih prvin v tem obdobju nam priča tudi vloga države v ekonomijah zahodnih držav. V letih, ko se je izvajal ERP, so ZDA vodile gospodarsko politiko s *keynesjanskim* navdihom, ki je predvidevala posredovanje države v gospodarstvo. Temeljni namen njene aktivne vloge je bilo zniževanje brezposelnosti z javnimi naročili na področju infrastrukture. Javna poraba naj bi po tej shemi zviševala dohodke in z njimi povpraševanje ter dobičke podjetij, s tem pa naj bi se ponovno zagnale investicije in nasploh gospodarska rast. Obenem je šlo za "socialno napredno" gospodarsko politiko, saj je država ob boju proti brezposelnosti povečevala porabo za socialne gradnje (Roggi, 1987, 41–42). Tudi sam ERP je vseboval elemente te usmeritve, saj naj bi po ameriških navodilih države koristnice izrabljale sklad, ki je nastajal s prihodki od prodaje pomoči v naravi, ki so jo Američani zastoj podeljevali evropskim vladam ("kontrapartitni fond"), prav za financiranje javne porabe, da bi na ta način spodbujali gospodarsko rast (Graziani, 1998). V zahodni Evropi se je vzpostavljala nov razvojni model, v katerem je država imela aktivno vlogo. To je posebej veljalo za Italijo, ki predstavlja pomemben kontekst za razumevanje povojne tržaške gospodarske stvarnosti, ker je z njo Trst delil bližnjo preteklost (čas med obema vojnoma), deloma sedanost (saj je italijanska država dejansko sovladala v coni A STO-ja, zlasti na področju javne uprave in gospodarstva) in seveda prihodnost, ki pa se takrat še ni bila zgodila. V Italiji je država pridobila osrednjo vlogo na gospodarskem področju v dobi fašistične avtarhije in vodenega gospodarstva (*dirigismo*)³ ter ohranila pomembno mesto tudi po drugi svetovni vojni, in sicer kar dolga desetletja. "Italijanska država bi nadaljevala v svoji vlogi železničarja, bankirja, zavarovalničarja, lastnika raznih industrij itd., če Evropska skupnost leta 1985 ne bi odobrila [...] vzpostavitve svobodnega evropskega trga" in postopnega umika države iz gospodarstva (De Rosa, 1998, 295).

Ob tem seveda ni mogoče zanemariti pomembne vloge liberalističnih elementov v ameriški politiki in v zahodnoevropskih gospodarskih politikah že v povojnem obdobju. Če ostanemo pri tu že omenjenih temah, moremo navesti povezovanje v skupen trgovinski prostor, ki je s postopnim odpravljanjem carinjenja postajal prostor svobodne trgovine, kakor v primeru premoga, koksa in jekla med državami članicami ESPJ že v petdesetih letih (Pollard, 1984, 526). Za nekatere države sta vstopanje v

2 To je mesec za tem, ko je Airey tržaško elito pozdravljal v imenu skupne pripadnosti atlantski "rasi".

3 "*Dirigismo*" je izraz, s katerim se označuje močan nadzor italijanske države nad gospodarstvom, ki je bil značilnost fašizma zlasti v tridesetih letih – dobesedno: državno (režimsko) vodenje gospodarstva.

mednarodne povezave in integriranje v zahodnoevropski gospodarski prostor pomenila velik odmik od pretekle prakse. Ko je ubrala to pot se je Italija na primer odpovedala tradiciji protekcionalizma, ki je segala v konec 19. stoletja, in se obenem načrtno poslovila od avtarhije fašističnega kova.

Gospodarska obnova in zaposlovanje

Spet leta 1951, po treh letih vključitve Trsta v Program evropske obnove (*European Recovery Program* – ERP) in kmalu po Aireyjevem odhodu, je Direktorat za finance in gospodarstvo Zavezniške vojaške uprave (ZVU) cone A STO-ja svoje poročilo administraciji za gospodarsko sodelovanje uvajal z besedami:

"Trst je v treh letih prejel 37,5 milijonov dolarjev pomoči ERP-ja, skupaj s približno 22 milijardami lir iz kontrapartitnega fonda. V istem obdobju je za uravnavanje svojega deficita in podporo ladjedelništva Cona od italijanske vlade dobila skoraj 28 milijard lir. Ta zunanja pomoč je bila porabljena za ustvarjanje dela, za modernizacijo in povečevanje industrijske zmogljivosti Cone, za financiranje razvoja pristanišča, za izgradnjo stanovanj, bolnišnic in šol, za obnovo v vojni poškodovanih obratov, za uvoz prehranskih artiklov, zdravil, strojev, surovin – skratka za dvig življenjskega standarda v Coni in za povečevanje produktivnosti in vitalnosti njenega gospodarstva. Brez te pomoči se Cona ne bi bila obdržala, razen v nesprejemljivih življenjskih pogojih, ki bi s seboj prinesli bedo in socialne nemire. V triletju, ko je sodeloval v Programu evropske obnove [ERP], je Trst doživel stalno izboljšanje v gospodarstvu. Industrijska proizvodnja je nenehno naraščala, izgradnja ladij je dosegla rekordno vrednost, ustanovljeni so bili novi industrijski obrati – obstoječi pa obnovljeni, pomorski promet je dosegel raven, ki je niso dosegli nikoli prej, železniški promet je dosegel skoraj rekordne vrednosti, zaposlenost je nenehno naraščala, brezposelnost pa se je znatno zmanjšala" (AMAE, 3, 1).

Tabela 1: Gibanje indeksa industrijske proizvodnje v Trstu 1938–1951 (1938 = 100) (AMAE, 3, 1)

Table 1: Movement of the industrial production index in Trieste in 1938–1951 (1938 = 100) (AMAE, 3, 1)

	1938	1948	1951 (prvo polletje)	Rast indeksa v času izvajanja ERP (1948- 1. poll. 1951)
Indeks industrijske proizvodnje	100	79,5	108,4	36,3%

Zmanjševanje socialnega nezadovoljstva z zniževanjem brezposelnosti je dejansko bil eden od stebrov zavezniške gospodarske politike v Trstu (Valdevit, 1986, 262–271). Takšna politika je neposredno izhajala iz prepričanja, da ekonomska stiska ustvarja plodna tla za širjenje komunističnih idej zlasti med revnejšimi družbenimi sloji. V daljnosežnejši perspektivi pa je ta skrb izražala voljo po dokazovanju, da je bil zahodnoevropski model (liberalna demokracija, prosti trg, socialna država in mednarodna gospodarska integracija) učinkovitejši od komunističnega pri zagotavljanju zadovoljivih življenjskih pogojev in boljših perspektiv gospodarskega razvoja. Delavstvu zagotoviti boljše materialne pogoje je namreč pomenilo premagati komunizem na terenu njegovih lastnih obljub o socialni pravičnosti. V coni A STO-ja pa je brezposelnost pomenila dodatno nevarnost, ker je krepila že krepke komunistične ideje in že močno projugoslovansko usmerjenost, torej težnjo k drugačnemu socialnemu in ekonomskemu modelu med tržaškimi industrijskimi delavci, zlasti v ladjedelnih. Za zavezniško upravo je brezposelnost predstavljala eno najpomembnejših vprašanj gospodarske in socialne narave.

Posebna pozornost do brezposelnosti se je izrazila tudi v rezultatih, saj je od leta 1948 do leta 1953 število vpisanih v sezname tržaškega urada za zaposlovanje padlo za skoraj 25% – z okoli 24.900 na okoli 18.800. Vendar se je v istem obdobju in do odhoda zaveznikov stopnja brezposelnosti znižala bistveno manj, to je z več kot 18% na malo pod (še vedno visokih) 14%. Čeprav so se zaposleni v industriji od leta 1949 do leta 1951 povzpeli s 43 na 48,5% vseh zaposlenih v Trstu, so še leta 1953 največjo brezposelnost zabeležili ravno v industriji (60%), drugi sektor, ki ga je brezposelnost najhuje pestila, pa je bil komercialni (30%) (Panjek, De Draganich, 2004, 22–23). Pomembno vlogo pri zaposlovanju je imela javna uprava, ki so se ji kot delodajalci pridruževali zavezniki (skupaj 30% zaposlenih leta 1949), a obenem tudi javna dela (glej tabelo 2), kakor drugje v evropskih državah ter v Italiji (Fanfani, 1996, 51–55).

Tabela 2: Zaposlenost leta 1949 in brezposelnost leta 1953 v Trstu po panogah (Panjek, De Draganich, 2004, 22)

Table 2: Employment in 1949 and unemployment in 1953 in Trieste by branch of economic activity (Panjek, De Draganich, 2004, 22)

Panoga	Zaposlenost 1949 (%)*	Brezposelnost 1953 (%)*
Industrija	34,54	59,15
Javna uprava	23,86	1,72
Trgovina	13,75	29,23
Javna dela	8,45	–
Kmetijstvo	6,72	0,37
Zavezniške sile	5,87	–
Pomorstvo	4,08	8,42
Bančništvo in zavarovalništvo	2,73	0,41
Skupaj	100,00	100,00
Število zaposlenih skupaj	92.874	–
Število brezposelnih skupaj**	18.565	18.806
Potencialna delovna sila skupaj 1949–1951 (ocena)***	137.000	

* V odstotkih na podlagi letnih povprečij.

** Srednji vrednosti mesečnih povprečij števila brezposelnih, ki so bili vpisani v sezname tržaškega urada za zaposlovanje v letih 1949 in 1953.

*** Prebivalstvo od 16. do 65. leta starosti (ECA-ERP, 1949, 9; Istat, Pop., 1951).

Drugi steber javnega posredovanja v gospodarstvo cone A STO je bila industrijska obnova, pri kateri se je seveda upoštevala omenjena potreba po povečevanju zaposlenosti. Poglavitni instrument ameriške gospodarske politike in podpore ZDA zahodnoevropski gospodarski obnovi je bil večkrat omenjeni ERP. Trst ni bil takoj sprejet med države koristnice tega programa, ko pa so dosegli vključitev, je cona A dobila sredstva tudi za nazaj. Na koncu je Trst dobil veliko pomoči, in sicer tako v absolutni vrednosti, to je v primerjavi skupnih zneskov z veliko večjimi državami, kakor v razmerju s prebivalstvom. Trst je namreč na prebivalca dobil daleč največ pomoči ERP-ja kot vse ostale evropske države razen Islandije, in sicer več kot dvakrat toliko kot Velika Britanija ali Francija ter več kot štirikrat več kot Italija oziroma skoraj trikrat več od evropskega povprečja (tabela 3), kar nedvoumno pričča o "posebni pozornosti", ki so jo Američani namenjali mestu, ki je bilo močno izpostavljeno na vzhodni (in povrhu tega še negotovi) meji atlantskega sveta. Trst je

moral politično, gospodarsko in družbeno kljubovati zapeljivosti komunističnih in jugoslovanskih idej, obenem pa delovati kot družbenogospodarska izpostava ameriškega in zahodnoevropskega razvojnega modela ter v živo dokazovati njegovo večjo ekonomsko in socialno učinkovitost v primerjavi s socializmom.

Tabela 3: Obseg prejetih sredstev Programa evropske obnove (ERP) v posameznih državah (april 1948–junij 1951) in v razmerju z njihovim prebivalstvom (Zamagni, 1999, 208; US-CB, 2005; SBD, 2005; AMG, 1951,79)

Table 3: Received European Recovery Programme (ERP) funds by individual states (April 1948 – June 1951) and in relation to their population (Zamagni, 1999, 208; US-CB, 2005; SBD, 2005; AMG, 1951,79)

Država	Skupna vrednost prejete ERP pomoči		Prebivalstvo 1951	ERP pomoči na prebivalca
	mio USD	%	število	USD
Velika Britanija	2.713,6	24,0	50.290.000	54
Francija	2.401,0	21,2	42.155.534	57
Zahodna Nemčija	1.297,3	11,5	51.435.000	25
Italija	1.297,3	11,5	47.418.000	27
Nizozemska	977,7	8,6	10.264.311	95
Avstrija	560,8	5,0	6.935.451	81
Belgija in Luksemburg	546,6	4,8	8.975.811	61
Grčija	515,1	4,6	7.646.402	67
Danska	256,9	2,3	4.303.620	60
Norveška	231,7	2,0	3.295.871	70
Irska	146,2	1,3	2.959.311	49
Turčija	144,7	1,3	21.669.334	7
Švedska	118,5	1,0	7.072.830	17
Portugalska	50,5	0,4	8.490.250	6
Trst	33,4	0,3	297.003	112
Islandija	23,7	0,2	145.604	163
Skupaj	11.314,7	100,0	273.354.332	Povprečje 41

Izračun ERP pomoči na prebivalca A.P.

Izbire, ki so bile storjene na področju industrijske obnove, so bile tako v skladu s takratno gospodarskopolitično prakso, kakor s splošnimi usmeritvami ameriške pomoči za obnovo evropskega gospodarstva, tudi italijanskega. V Italiji so ameriško pomoč uporabili za "povečevanje proizvodne zmogljivosti osnovnih industrij [...], da

bi s tem podprli mednarodno konkurenčnost". Delovanje državnih ekonomskih zavodov (npr. IMI-Efim) pa so usmerili "predvsem v mehanski sektor", in sicer zlasti v javna podjetja, da bi jih povrnili civilni proizvodnji in okrepili, obenem pa "z javno izraženim ciljem boja proti brezposelnosti" (Fanfani, 1996, 44, 66). To pomeni, da se je državna poraba izrecno namenjala dvigu zaposlenosti.

Panoge, ki so jih Američani šteli za osnovni industrijski sektor v tržaškem gospodarstvu, so bile ladjedelništvo, plovba in pristaniška dejavnost: "*Trieste's principal industries are shipping, shipbuilding, ship repairing, and the performance of port services*", kot so sami našeli (ECA-ERP, 1949, 6). Pomorske dejavnosti so bile po prepričanju funkcionarjev ERP-ja eden redkih sektorjev v tržaški industriji, ki so bili zmožni konsistentnejšega delovanja na mednarodnem trgu. Več kot polovica finančnih sredstev ameriškega ERP-ja in tudi italijanskega IRI-ja je bila dejansko porabljena v podporo tržaškemu ladjedelništvu in plovbi. Nasploh je največji del ameriške in italijanske pomoči (financiranja, krediti, olajšave) v Trstu prejela velika industrija, in sicer kar 98,7% (Resta, 1955, 519–520; Sapelli, 1990, 216). Tudi v Italiji so bili "industrijski sektorji, v katere se je največ vložilo, ladjedelništvo, železarstvo in IRI-jev transport".⁴ Kar je v Trstu nekoliko izjemno, je malodane popolna odsotnost srednjih in malih podjetij v tržaških seznamih prejemnikov javne pomoči za gospodarsko obnovo. Ne kaže se zadrževati pri razmišljanju o posledicah, ki jih je tako monokulturna izbira dolgoročno utegnila imeti na gospodarsko usodo Trsta. Bolje je ostati v območju preverjanja, v kolikšni meri je skoraj izključna usmeritev javne pomoči v korist velikih industrijskih obratov odgovarjala takratnemu vprašanju brezposelnosti.

Smernice javnega posredovanja v tržaško gospodarstvo (javna dela in pomorska industrija), niso bile le usklajene s sodobnimi ameriškimi in italijanskimi politikami, ampak so bile tudi v skladu s tradicijo tržaškega gospodarstva, v katerem sta bili tako v avstrijskem kot v medvojnem obdobju po stopnji zaposlovanja poglobitvi panogi ravnogradbeništvo in ladjedelništvo (Panjek, 2003, 722; Mellinato, 2001). Ker je poleg tega okoli 60% vseh brezposelnih bremenilo prav industrijo (tabela 2, 1953), bi se skoraj ponudil zaključek, da so bile izbire dobro premišljene in poteze pravilno usmerjene.

Z različnim pogledom na podatke pa se slika spremeni. Čeprav je polovica vseh zaposlenih delala v industriji, jih je samo 30% delalo v velikih industrijskih obratih. To pomeni, da je le 15% vseh zaposlenih v Trstu delalo v obratih, ki so prejeli 98,7% gospodarske pomoči, in sicer ameriške in italijanske skupaj. Obe panogi, ki

4 Fanfani, 1996, 64. IRI, italijanski državni sklad za industrijsko obnovo, je bil ustanovljen leta 1933, da bi odpravil posledice ekonomske krize leta 1929, in je sčasoma pridobil – prek njega pa italijanska država in vlade – lastništvo in nadzor nad velikim delom italijanske industrije. Kljub pritiskom liberalnega tabora se je IRI ohranil tudi po drugi svetovni vojni in odigral pomembno vlogo tako v povojni gospodarski obnovi kakor tudi kasneje, tako na povsem "podjetniški" ravni, in hkrati – kar je vsaj enako relevantno – kot sredstvo izvajanja vladne gospodarske politike in uravnavanja gibanj v gospodarstvu ter kot sredstvo vpliva države na ekonomijo nasploh.

sta bili deležni največje podpore, ladjedelništvo in gradbeništvo, sta zaposlovali dve tretjini vseh industrijskih delavcev, kar pa je pomenilo le 30% vseh zaposlenih (na podlagi podatkov v Istat, Ind., 1951).

Sicer je dokaj jasno, da so bila velika podjetja tista, ki se jim je zaupala sposobnost nuditi "delo množicam", vendar so se že pokazali znaki, ki napeljujejo v kritično presojo učinkovitosti storjenih izbir na področju gospodarske politike. Nekateri so bili pravkar navedeni. Slednji je bil ta, da je javna podpora v veliki meri krepila panoge, ki so zaposlovale manjši del industrijskih delavcev in zaposlenih nasploh. Pred tem se je pokazala vzdržnost visokih stopenj brezposelnosti v industriji in tudi v pomorstvu vse do 1953. leta (skupaj 67,5%, tabela 2), kljub zviševanju zaposlenosti v industriji (od 43% 1949. do 48,5% 1951. leta) in zniževanju skupne brezposelnosti (od več ko 18% leta 1948 do malo pod 14% 1953. leta). Na vsaj delno neustreznost zavezniškega in italijanskega javnega posredovanja v tržaško gospodarstvo so sicer opozorili že sodobni *insiderji* (Serra, 1954, 72), kasneje pa je to vprašanje postalo tudi predmet obravnave v zgodovinopisju (Sapelli, 1990, 216).

Med kazalce, da povojna ameriška gospodarska politika v Trstu vsaj delno ni ustrezala lokalnim potrebam, je mogoče dodati še dejstvo, da je Trst privabljal delavce od zunaj. Tu bi omenili dnevne migrante iz cone B (Verginella, 2004) in priseljevanje kvalificiranih delavcev iz Italije, ki so prihajali zlasti iz sosednje Furlanije in iz Veneta na povabilo tržaških podjetij in z izdajo delovnega dovoljenja, še posebej v ladjedelništvu in gradbeništvu. To pa so bile prav tiste panoge, ki naj bi z javno podporo reševale vprašanje tržaške brezposelnosti, a so kot "stranski učinek" prinašale zaposlovanje delavcev iz območij zunaj cone A v obsegu, ki je nihalo med petimi in devetimi odstotki brezposelnih v Trstu. Razlago je nenazadnje mogoče najti v tem, da jih je bilo treba po določenih ZVU zaposliti samo za določen čas, najbrž pa tudi v tem, da niso bili vpisani v "zelo rdeč" in aktiven tržaški sindikat. Oboje je prinašalo večjo "fleksibilnost" delovne sile, kar je vsekakor ustrezalo podjetnikom, ki so na ta način mogli izkoriščati javno pomoč in naročila, ne da bi se obremenjevali s stalnim zaposlovanjem delavcev in z odgovarjanjem na njihove sindikale zahteve. Obenem pa so ti tokovi priseljevanja nadaljevali dolgo tradicijo prisotnosti furlanskih in beneških delavcev v Trstu prav v teh panogah (Panjek, De Draganich, 2004, 24–35).

Kot zadnji element gre prišteti pojav izseljevanja tržaškega prebivalstva, ki ga zavezniška in italijanska gospodarska politika nista zaježili. Temu pojavu bomo v nadaljevanju namenili posebno pozornost v sklopu širšega vprašanja povojnih migracij in njihovih učinkov na trg dela v Trstu.

Izseljevanje in priseljevanje

V novejši zgodovini so migracije vselej dejavnik in predmet gospodarske zgodovine, saj pomenijo gibanje tistega produkcijskega faktorja, ki mu pravimo delovna

sila, in s tem vplivajo na trg dela v kraju odseljevanja in v kraju priseljevanja. Spreminjajo pa tudi strukturo ter število porabnikov in torej povpraševanja po blagu in storitvah. V novejši dobi so selitvena potovanja pripomogla k razvoju namenskih transportnih storitev, ki bi jih lahko poimenovali "migracijska industrija", zlasti v primeru agencij in podjetij, ki so opravljali čezoceansko plovbo (tudi v pristaniškem mestu Trst). Ekonomska plat migracijskih tokov se nenazadnje kaže tudi v tem, da so migracijske politike sestavni del gospodarskih in družbenih politik, s katerimi države uravnavajo razmere na trgu dela ter razmerja med prebivalstvom in razpoložljivimi gospodarskimi viri nasploh. Znan ekonomski trenutek migracij so tudi sredstva, ki jih izseljenci pošiljajo domov.

Po drugi svetovni vojni so skoraj vso Evropo zajeli močni migracijski valovi, ki so izvirali iz vojnih ruševin, iz politične, družbene in gospodarske preureditve na dva bloka, iz podeželja v mesta, iz zaostalih v razvitejše dežele, bili so valovi, ki so segali tudi čez oceane. S povojno gospodarsko rastjo so se ljudje selili, kakor se je selila možnost zaposlitve, to je iz kmetijstva v industrijo, in sicer tako na Zahodu, ki se je hitro razvijal, kakor na Vzhodu, kjer se je dogajala socialistična industrializacija in urbanizacija. V Italiji so se selili v "industrijski trikotnik" med Milanom, Torinom in Genovo ali pa so jo zapuščali kot "prenaseljeno in nerazvito mediteransko državo". Pojav povojnega izseljevanja je bil tukaj "v osnovi oblika ekonomske migracije", in to ne le v svojih vzgibih, temveč tudi v svojem poteku, saj ga je povsem določalo povpraševanje po delovni sili v tujini. Alcide de Gasperi je celo pozival Italijane, naj "spet gredo v svet" tudi zato, ker bi se s (posledično) nižjo brezposelnostjo in z boljšimi življenjskimi pogoji ublažil socialni konflikt, hkrati pa bi se okreplil politični konsenz (Romero, 2001, 398–403).

V okviru povojnih migracij je posebna zanimivost tržaške stvarnosti v tem, da je bil Trst hkrati kraj izseljevanja lokalnega prebivalstva in kraj priseljevanja iz Istre (begunci, optanti) in Italije. Tu sicer ne bomo načenjali tematike ameriške ali italijanske migracijske politike v coni A STO-ja, kakor tudi ne vprašanj o izseljevanju iz Istre, ker bi zahtevali daljšo obravnavo.

Zato pa se bo na podlagi migracijskih dinamik v povojnem Trstu tukaj poskusilo posredno preveriti učinkovitost zavezniške gospodarske politike na področju obnove in zaposlovanja (ter rezultate migracijskih politik). V ta namen bodo migracijska gibanja v coni A orisana na osnovi kvantifikacije treh zgoraj navedenih temeljnih tokov, to je izseljevanja Tržčanov ter priseljevanja iz Istre in Italije. Posebna pozornost pa bo tu namenjena izseljevanju Tržčanov predvsem zaradi tega, ker ga je mogoče razumeti kot kazalec za to, kako je zavezniški gospodarski obnovi in "*labour policy*" uspelo zadržati tržaško prebivalstvo od vključevanja v nacionalne in mednarodne migracijske tokove. Vendar se taka izbira upravičuje tudi z dejstvom, da sta doslej zgodovinopisje in geografija pozornost skoraj povsem namenila povojnemu izseljevanju iz Istre, bistveno manj pa tržaškemu izseljevanju in tudi priseljevanju iz

Italije. Trst je bil s tega vidika le v razmeroma redkih primerih središče pozornosti, kakor sicer njegova gospodarska zgodovina nasploh (z običajnimi izjemami, seveda⁵). Ob priseljevanju Istranov pa sta oba omenjena tokova bistveno prispevala k povojni obnovi tržaške družbe. Na podlagi v nadaljevanju predstavljenih izsledkov bo mogoče predlagati novo kvantifikacijo in periodizacijo migracij, ki so mesto zajele v povojnem obdobju.

Pri ocenjevanju obsega selitvenih tokov je seveda treba upoštevati dimenzijo obravnavane stvarnosti. Območje cone A je pred drugo svetovno vojno (1936) štelo 271.689 stalnih prebivalcev. Kaj se je z gibanjem prebivalstva zgodilo v vojnem času in takoj po vojni, ni dovolj znano, predvsem ne v številkah. Prvi zanesljivejši podatek je iz leta 1948, ko so zavezniki našli že 293.017 stalnih prebivalcev. Leta 1951 jih je bilo 297.003, deset let kasneje pa 298.645 (AMG, 1951, 79; Donato, Nodari, 1995, 93). Pri interpretiranju teh podatkov je seveda treba upoštevati, da so pregledi in ažuriranja vpisanih v matične knjige postopoma odpravljali nenatančnosti in vrzeli v registracijah občanov, ki so nastale v vojnih in povojnih letih, kar otežuje natančnost izračunov, ob običajnih problemih primerljivosti podatkov iz različnih štetij prebivalstva. Vsekakor je bil maksimum v vsej tržaški zgodovini dosežen v popisu leta 1971 s 300.304 stalnimi prebivalci.

V povojnih letih je bil Trst poln priseljencev. Na podlagi najnovejših izsledkov je do junija 1950 v cono A STO iz Istre prišlo okoli 30.000 beguncev in optantov, do avgusta 1954 pa je njihovo število naraslo do največ 47.500, vendar se vsi niso ustavili v Trstu. Do avgusta 1954 se jih je namreč v mestu stalno naselilo 31.500. Priseljevanje pa se je nadaljevalo. Že v naslednjem letu se je sprožil nov migracijski val, in sicer iz tedaj že bivše cone B. Računa se, da se je do leta 1960, ko se je povojno izseljevanje skoraj povsem prenehalo, v Trstu naselilo okoli 60.000 priseljencev iz Istre in Dalmacije (Volk, 2003, 161, 221–222).

Drugi močan tok priseljevanja je prihajal iz italijanske dežele, vendar je ta pojav bistveno manj raziskan. Do vsaj okvirne kvantifikacije lahko pridemo na podlagi demografskih podatkov o vpisih novih stalnih prebivalcev, ki so na voljo za občino Trst ter za cono A STO oziroma kasnejšo tržaško pokrajino, saj ta obsega skoraj isto območje, ki ga je prej vključevala cona A. Občina Trst je med leti 1947 in 1953 na novo vpisala 43.277 priseljenih občanov (Bonifacio, 1955, 601–607), katerih število se je do leta 1961 povzpelo do skupne vsote 110.520 (Finzi, Tassinari, 2002, 304). Tem se je v naslednjem petletju na območju pokrajine Trst (občina Trst z ožjo okolico, to je s tržaškim Krasom in z dolinskim Bregom) pridružilo še 30.582 novih občanov (Istat, Ann., 1955–1965). V prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni se je torej na Tržaškem (to je v coni A oziroma v pokrajini Trst) v matične urade vpisalo okoli 140.000 novih stalnih prebivalcev, čeprav je treba upoštevati, da to

5 Med pomembnejše izjeme lahko prištevamo: Saraceno, 1981; Ganapini, 1986; Apih, 1988; Sapelli, 1990; Donato, Nodari, 1995; Finzi, Tassinari, 2002; Volk, 2003; Verrocchio, 2004; Mellinato, 2004.

število vključuje tudi izseljence, ki so se kasneje vrnil in se ponovno vpisali med stalne prebivalce (povratna selitev), in da ne zajema priseljencev v okoliške občine do leta 1961. Velik del vseh priseljencev je prihajal iz Italije, večina pa so bili Istrani.

Mesto Trst in njegova okolica pa sta bila sočasno tudi izvor močnega vala izseljevanja. V letih 1947–1954 se je s seznamov občanov cone A izbrisalo (to je izselilo) 30.929 ljudi: skoraj polovica se jih je preselila v Italijo (Bonifacio, 1955, 601–607; AMG, 1951, 72–73; Donato, Nodari, 1995, 103). V naslednjem desetletju, torej po ponovni priključitvi k Italiji, se je iz pokrajine Trst skupaj izselilo (izbrisalo) 62.045 oseb, od katerih je 18.677 odšlo v tujino (zlasti v Avstralijo), kar 43.396 pa v druge italijanske dežele (Istat, Ann., 1955–1965; Donato, Nodari, 1995, 120). S seštevanjem teh vrednosti je mogoče oceniti, da se je od leta 1947 do leta 1965 s Tržaškega odselilo 93.000 prebivalcev ter da jih je tretjina odšla že v dobi zavezniške vojaške uprave.

Izpisi prebivalcev pa seveda vključujejo tudi tiste priseljence, ki so se najprej vpisali med stalne prebivalce, nato pa so si premislili in nadaljevali svojo migracijsko pot. Teh je bilo kar nekaj, zlasti Istranov, ki jih je občina Trst prvič vpisala med stalne prebivalce leta 1947, nato pa v velikem obsegu konec leta 1950, ko je ponovno odprla vpisovanje, seveda pa tudi kasneje. Pri tem pa je treba upoštevati, da je vse od svojih "modernih" začetkov v 18. stoletju Trst vselej beležil visoko stopnjo priseljenega prebivalstva: v raznih popisih iz 19. in 20. stoletja naletimo namreč na približno polovico prebivalcev, ki so bili rojeni drugje. Zaradi tega se tu ne bomo spuščali v debato o tem, kdo je (bil) pravi (avtohtoni) Tržačan. Vendar najbrž ni daleč od resnice ocena, da je bilo tržaških emigrantov (brez istrskih beguncev) v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni skupaj okoli 70.000, od katerih pa se je v istem obdobju vrnilo do 10.000 ljudi (vključno z Istrani).

Če na podlagi vseh tukaj prikazanih podatkov poskusimo orisati okvirni obračun migracijskih gibanj v povojnem Trstu (1945–1965), je mogoče oceniti, da se je dokončno izselilo okoli 60.000 "Tržačanov" ter priselilo podobno število ljudi iz Italije: gre seveda za ocene, katerih cilj je predvsem orisati obseg migracijskih tokov, njihov velikostni razred. Pri teh rezultatih je treba poudariti pomembnost tako izseljevanja v Italijo kakor priseljevanja iz Italije, ki še nista bila deležna temeljitih raziskav, najbrž predvsem zato, ker se je nanje gledalo kot na interni migracijski pojav, medtem ko so bistveno več pozornosti pritegnili mednarodni tokovi priseljevanja iz Istre in izseljevanja onkraj Atlantika in Tihega oceana. Na podlagi omenjenih ocen je tudi mogoče ugotoviti, da je bilo število tržaških izseljencev enake velikosti kot število v Trst priseljenih istrskih beguncev in optantov.

V nasprotju z uveljavljeno oceno, da se je val izseljavanja iz Trsta začel zlasti z odhodom zaveznikov zaradi izpada njihove pomoči in porabe ter zaradi neustreznosti kasnejše italijanske gospodarske politike (Apih, 1988, 186; Sapelli, 1988, 242), pa zgoraj podani izračuni kažejo tudi na to, da se je emigracija iz Trsta začela že pred

tem in da se je pomemben del emigracijskega toka zgodil že do leta 1954. To pa prinaša precejšnjo novost v sami periodizaciji pojava kakor tudi pri ocenjevanju ekonomskih, socialnih, političnih in drugih dinamik, ki so bile v povojnem obdobju glavni vzrok za tako močno izseljevanje tržaškega prebivalstva. V kontekstu tega prispevka je smiselno poudariti predvsem to, da je na podlagi orisane migracijske dinamike mogoče ugotoviti, da zavezniški gospodarski politiki za obnovo in zaposlovanje ni uspelo zadržati v Trstu dokaj velikega števila prebivalstva (več kot 30.000 ljudi). V isto smer kažejo tudi podatki o poklicni strukturi emigracije v prvih letih zavezniške vojaške uprave, po katerih so delavci največji izseljenci takoj za uradniki (tabela 4).

Tabela 4: Izseljevanje in priseljevanje v coni A STO na podlagi poklica družinskega poglavarja v letih 1948–1950 (AMG, 1951)

Table 4: Emigration from and immigration to Zone A of the FTT by profession of the family head in 1948–1950 (AMG, 1951)

Poklic družinskega poglavarja	Izseljenci	Priseljenci	Selitveni saldo
Uradnik/ca	3.275	2.323	–952
Delavec/ka	3.033	2.705	–328
Hišni pomočnik/ca	1.315	360	–955
Podjetnik/ca	366	430	64
Svobodni poklic	323	287	–36
Obrtnik/ca	275	207	–68
Verski delavec/ka	133	70	–63
Vodilni kader	38	39	1
Pomožno osebje	7	8	1
Nedoločeni	3.453	7.415	3.962
Ni izjavljen	439	149	–290
Skupaj	12.657	13.993	1.336

Pred zaključkom je treba ob vsem povedanem dodati še to, da so bili zavezniški upravitelji prepričani, da je Trst prenaseljen in da njegova ekonomija ni sposobna vzdrževati vsega njegovega prebivalstva. To lahko sicer osvetli vzročne povezave izseljevanja, nikakor pa ne množičnega priseljevanja iskalcev zaposlitve iz Italije in iz Istre, med katerimi so vodili prav brezposelni in industrijski delavci (tabela 4). Razlago in interpretacijo za to (vsaj navidezno) protislovje je potrebno iskati z osvetlitvijo migracijskih politik, ki sta jih v Trstu vodili ZVU in Italija, vendar naj to vprašanje ostane tukaj le zastavljeno.

Sklepna beseda

V povojnem Trstu je ameriški gospodarski politiki (z italijanskim prispevkom) uspelo doseči dvig zaposlenosti ter gospodarsko rast (glej tabelo 1), kar je nedvomno pomenilo uresničitev njenih ciljev. Kljub temu pa je kar nekaj znakov, da ni povsem ustrezala potrebam lokalnega prebivalstva, če že ne lokalnega gospodarstva. Na to kaže dejstvo, da ameriška gospodarska politika ni zajezila izseljevanja tržaškega prebivalstva, posebej delavcev in brezposelnih, istočasno pa so njeni učinki privabljali migrante iz Italije in tudi iz cone B, in sicer posebno v panogah, ki so bile deležne največje podpore. Ob tem pa je brezposelnost ostajala razmeroma visoka ravno v teh panogah, z izjemo gradbeništva in javnih del. Vsaj delno razlago za tak protislovni učinek moremo najti v tem, da je javna podpora krepila zlasti tiste panoge, ki so zaposlovale manjši del industrijskih delavcev in tržaških zaposlenih nasploh, medtem ko so srednja in mala podjetja, ki so ustvarjala večji del zaposlovanja, ostala ob strani večjih državnih finančnih tokov za povojno gospodarsko obnovo in zaposlovanje.

Vsekakor je tu treba ugotoviti, da je – kljub vprašljivosti nekaterih izbir pri uresničevanju gospodarske obnove in pri zagotavljanju zaposlovanja ter kljub velikim izgubam tržaškega prebivalstva – na koncu Američanom le uspelo zadržati Trst "na atlantski strani sveta".

"ATLANTIC MAN" OR TRIESTE QUESTIONS CONCERNING THE AMERICAN POST-WAR RESTORATION OF THE ECONOMIC POLICY

Aleksander PANJEK

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

e-mail: aleksander.panjek@zrs-kp.si

SUMMARY

The paper focuses on the American economic policy in Zone A of the Free Territory of Trieste (FTT) under allied military administration from 1947 to 1954. The introductory section examines the connections between political and economic motives as well as factors within the post-war American policy in Europe, and in the establishment processes of two opposing blocs, realising that it was not simply a result of politically-motivated antagonism or cold military power confrontation, but also the realisation of different models of social and economic systems, and their competition in providing social security and welfare.

The two fundamental questions concerning the American post-war economic policy in Europe and in Trieste examined in the paper are related to post-war economic restoration and reduction of unemployment. A further question refers to

migrations that characterised both Europe and the Trieste region; in addition, the economic importance of migrations is delineated.

Each of these 'Trieste questions' is examined within the European and Italian frameworks. The reality of Trieste is compared to the Italian context for several reasons: Italy was a beneficiary of the American European Recovery Programme (ERP) and under US patronage; furthermore, Italy participated in the economic administration of Zone A of the FTT; the economy of Trieste was significantly intertwined with the Italian economy; and in 1954 Trieste was finally awarded to Italy. The paper also deals with the main characteristics and dynamics of restoration, employment, and migrations, examining their congruity within a broad context and attempting to evaluate the effects generated by the observed economic-political choices.

Next, the paper focuses on the importance of the roles of a state regarding the economy, the investment of economic aid into large industry, in particular ship-building and construction, and obstacles to the process of reducing unemployment. The study of the powerful migration flow from Istria is accompanied by an examination of migrations from Italy and the emigration flow of the Trieste population. So far, the latter two have not been subject to comprehensive research--both at least partially question the nature of American economic-political measures while contributing to the understanding of not only economic but also social restoration in post-war Trieste.

Key words: restoration, employment, migrations, ERP, Trieste

VIRI IN LITERATURA

- AMAE, 1** – Archivio storico-diplomatico, Ministero degli Affari Esteri (AMAE), Direzione Affari Politici (AP), 1946–1950, Italia, sveženj 246, fascikel 1. "Discorso tenuto dal Maggior Gen. Sir Terence Airey, KCMG, CB, CBE, al ricevimento offerto dal Presidente di Zona mercoledì 14 marzo in onore del Generale e di Lady Airey".
- AMAE, 2** – AMAE, AP, 1946–1950, Italia, sveženj 246, fascikel 1. Missione Italiana Trieste, "Generale Sir Terence Airey", 17. 3. 1951, R. di Carrobbio (poročilo italijanskemu zunanjemu ministrstvu).
- AMAE, 3** – AMAE, AP, 1950–1957, Trieste, sveženj 565, zvezek IV, fascikel 37. "Relazione del Governo Militare Alleato della Zona Britannico – Statunitense del Territorio Libero di Trieste all'Amministrazione per la Cooperazione Economica per il periodo 1° luglio 1948 – 30 giugno 1951".
- AMG (1951):** Allied Military Governemnt Br/Us Zone FTT – Census and Survey Office: Natural movemenet immigration emigration, Trieste (tipkopsis).

- AST, 1** – Archivio di Stato di Trieste, Ufficio provinciale del lavoro di Trieste, škatla 28, fascikel 6.
- SBD (2005)**: Statistisches Bundesamt Deutschland (2005): Bevölkerung nach Gebietsstand (1950-2004), <http://www.destatis.de/indicators/d/lrbev03ad.htm>.
- US-CB (1951)**: U.S. Census Bureau, International Data Base, <http://www.census.gov/cgi-bin/ipc/aggen> (1951).
- Apih, E. (1988)**: Trieste. Bari, Laterza.
- Castronovo, V. (2004)**: L'avventura dell'unità europea. Una sfida con la storia e il futuro. Torino, Einaudi.
- COI-WC (1956)**: Central Office of Information, Western Cooperation: A Reference Handbook. London.
- De Rosa, L. (1998)**: Cambiamento economico e nazionalismo in Italia nel XX secolo. Storia economica. Rivista quadrimestrale diretta da Luigi De Rosa, 1, 1998, 2, str. 273–296 (članek je bil v angleškem prevodu objavljen v: Economic Change and the National Question in XXth-Century Europe. Cambridge, Cambridge University Press).
- Donato, C., Nodari, P. (1995)**: L'emigrazione giuliana nel mondo: note introduttive. "Quaderni Vanoni", 1995, 3/4.
- ECA-ERP (1949)**: United States Government, Economic Cooperation Administration, European Recovery Program: Trieste Country Study, Washington D.C.
- Fanfani, T. (1996)**: Scelte politiche e fatti economici dal secondo dopoguerra ai nostri giorni. Cinquant'anni di storia italiana. Torino, Giappichelli.
- Finzi, R., Tassinari, F. (2002)**: Le piramidi di Trieste. Triestine e Triestini dal 1918 a oggi. V: Finzi, R., Magris, C., Miccoli, G. (eds.): Storia d'Italia. Le regioni dall'Unità a oggi. Il Friuli - Venezia Giulia. Torino, Einaudi.
- Ganapini, L. (1986)**: (ed.), ... anche l'uomo doveva essere di ferro. Classe e movimento operaio a Trieste nel secondo dopoguerra. Torino, F. Angeli.
- Graziani, A. (1998)**: Lo sviluppo dell'economia italiana. Dalla ricostruzione alla moneta europea. Torino, Bollati Boringhieri.
- Istat, Ann. (1955–1965)**: Istituto centrale di statistica: Annuario di statistiche demografiche, letniki 1955–1965, Roma.
- Istat, Ind. (1951)**: Istituto centrale di statistica: Censimento dell'industria, Trieste, Roma.
- Istat, Pop. (1951)**: Istituto centrale di statistica: Censimento della popolazione, Trieste, Roma.
- Mellinato, G. (2001)**: Crescita senza sviluppo. L'economia marittima della Venezia Giulia tra Impero asburgico e autarchia (1914–1936). Monfalcone, ICM.

- Panjek, A., De Draganich Veranzio, C. (2004):** Ricostruzione, lavoro e immigrazione di manodopera specializzata nel dopoguerra triestino. V: Verrocchio, A. (ed.): Trieste tra ricostruzione e ritorno all'Italia (1945–1954). Trieste, Irsml Trieste – Comune di Trieste, 16–37.
- Panjek, A. (2003):** Chi costruì Trieste. Edilizia, infrastrutture, mercato immobiliare e servizi tra pubblico e privato (1719–1918). V: Finzi R., Panariti L., Panjek G. (eds.): Storia economica e sociale di Trieste, 2, La città dei traffici (1719–1918). Trieste, LINT, 643–758.
- Pollard, S. (1984):** La conquista pacifica. L'industrializzazione in Europa dal 1760 al 1970. Bologna, Il Mulino. (izvirnik: Peaceful Conquest. The Industrialization of Europe 1760–1970, Oxford University Press, Oxford, 1981).
- Resta, M. (1955):** Il bilancio economico della regione triestina. Bancaria, Rassegna dell'Associazione Bancaria Italiana, 11, 1955, 5.
- Roggi, P. (1987):** Scelte politiche e teorie economiche in Italia nel quarantennio repubblicano. Torino, Giappichelli.
- Romero, F. (2001):** L'emigrazione operaia in Europa (1948–1973). V: Bevilacqua, P., Franzina, E. (eds.): Storia dell'emigrazione italiana. Roma, Partenze, Donzelli.
- Sapelli, G. (1988):** Il profilo del "destino economico". V: Apih, E.: Trieste. Bari, Laterza.
- Sapelli, G. (1990):** Trieste italiana. Mito e destino economico. Milano, F. Angeli.
- Saraceno, E. (1981):** Emigrazione e rientri. Il Friuli-Venezia Giulia nel secondo dopoguerra. Udine, Il Campo.
- Serra, R. (1954):** Luci ed ombre nell'economia triestina. Trieste.
- Valdevit, G. (1986):** La *labour policy* del Governo militare alleato (1945–1954). V: Ganapini L. (ed.): ... anche l'uomo doveva essere di ferro. Classe e movimento operaio a Trieste nel secondo dopoguerra. Torino, F. Angeli, 246–271.
- Verginella, M. (2004):** La campagna istriana nel vortice della rivoluzione. V: Verrocchio, A. (ed.): Trieste tra ricostruzione e ritorno all'Italia (1945–1954). Trieste, Irsml Trieste – Comune di Trieste, 110–119.
- Volk, S. (2003):** Istra v Trstu. Naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem. Koper, Annales.
- Zamagni, V. (1999):** Dalla rivoluzione industriale all'integrazione europea. Breve storia economica dell'Europa contemporanea. Bologna, Il Mulino.